

յայտնի բլլալով որ սպարապետութիւնը Մամի-
կոնեանց տան կը պատկանէր, պէտք մը չկար, որ
Ագաթանգեղոս Մամիկոնեան անունն ալ կցէր
Արտաւագդին, մինչդեռ Տարկ անհրաժեշտ էր
Մանգալունի անունն յիշատակութիւնը, եթէ
իրգջ Տրդատին սպարապետ Մանգալունի մ'ըլլար:
Սակայն ալ տարակոյսի տեղի չի մնար, եթէ
վկայութեան կոչենք մեր ամենանշանաւոր պատ-
մագիրներէն զՓառաստո Քիւզանդ: Ասոր թանկա-
գին վկայութենէն ակնյայտին կը տեսնուի, թէ
Ագաթանգեղեայ Արտաւագդը Մանգալունի չի
կրնար ըլլալ, այլ Մամիկոնեան է: Փառաստո իւր
պատմութեան ընթացքին մէջ սպարապետութեան
աստիճանը միշտ իբրեւ Մամիկոնեանց սեպհակն
կը յիշատակէ: Եթէ միայն այդչափ ըլլար Փառ-
աստո վկայութիւնը, կրնար, թէպէտ միշտ ան-
գոր կերպով, աւարկուի, թէ Տրդատի ժամանակ
Արտաւագդ Մանգալունեայն անցած է սպարապե-
տութիւնը առ ժամանակեայ կերպով: Այսպիսի
աւարկութիւն մը դարձեալ Քիւզանդն է որ կը
ցրէ բոլորովին: Հայաստակ պատմագիրս խորով
կտառիկի ժամանակ չայց սպարապետ կը կոչէ
զՎաչէ որդի Արտաւագդայ. «Վաչէ որդի Արտա-
ւագդայ ի Մամիկոնէն տոհմէն, զօրավար ամենայն
Հայոց մեծաց»: Ահա անշուշտ վկայութիւն մը թէ
Տրդատ Կենդի ժամանակ Վաչէի չայլը Արտաւագդ
Մամիկոնեան էր սպարապետ, որով խորենացոյ
Մանգալունեայն կեղծիք մ'ըլլալը յայտ յանդի-
ման կը յուցուի, խորենացոյ վկայութիւնը մեզի
համար այնու օգտակար է (կ'ենթադրուի ճշմար-
տութիւնն երեւան գայեան վերջը), որ անկէ կ'ի-
մանանք թէ զմանուկ Տրդատ փառքընտն է Ար-
տաւագդ Մամիկոնեան իբրեւ գայեակ արքայ-
որդայն:

Ագաթանգեղայ Արտաւագդին (Մամի-
կոնեան) եւ խորենացոյ Արտաւագդին (կեղծ
Մանգալունի) միեւնոյն անձնաւորութիւնն ըլլա-
լուն թերեւս վկայէ նաեւ այն պարագան ալ, որ
երկու պատմագիրներն ալ իրենց յիշած Արտա-
ւագդին անմիջակա կը կցեն զՏաճատ Իշխան
Աշոցաց գաւառին, (Ագաթ. էջ 641, խոր.
էջ 323, 334): Հոս եւս թանկագին է խորենաց-
ոյ վկայութիւնը, որմէ կը տեսնենք, թէ Տա-
ճատ փեսայ էր Արտաւագդայ Մամիկոնեայն վա-
չէի Տօր:

Ար մնայ այն խնդիրը թէ խորենացին իւր
կեղծած այս գեպքին համար ինչ աղբիւր ունեցած
է առջեւը: Թե՛ Քիւզանդ եւ Ագաթանգեղոս
(վերջինս մեր ձեռքէն ունեցած տախտիկայ
խմբագրութենէն գտնուով) եղած չեն կրնար
ըլլալ «Պատմահօր», աղբիւրները, անկէ մեկին կը
տեսնուի, որ ասանք չունին այն պարագաները
զորոքն խորենացին կը յիշատակէ: Վասն զի
խորենացին գիտէ, թէ 1. Արտաւագդ Մամիկոնեան
է խորովն որդին ապրեցընողը (Ագաթանգեղոս
լուեկայն միայն կ'ակնարկէ, էջ 42) 2. Արտաւագդ

Մամիկոնեան քոյրը ազատելով Արտաշէի կո-
տորածէն ի ձեռն Տաճատի իշխանին Աշոցայ,
այսպէս ասոր ամուսին կ'ըլլայ: 3. Տաճատ իւր աներորդ
կ'իմացընէ Գրիգորի Անակայ որդին ըլլալը եւ
անիկա ալ կը զգացընէ թագաւորին (Ագա-
թանգեղոս էջ 102 «ոմէ ի նախարարացն, բռնով
կը գոհանայ. արեգօք Մամիկոնեանց տան ակնա-
ծութիւն ընելու համար»): 4. Արտաւագդ Մամի-
կոնեանին փառաւոր մահն ի կռուին ընդդէմ
հիւսիսական ազգաց:

Այս բոլորածնեքն անգամ մ'եւս կը հաս-
տատուի թէ խորենացին խորագետող մըն է ան-
ձանց ու գիպաց:

Հ. Հ. ՀԱՄՐԱՐԵՆՆ

ԱՅԹԱՐԶԱԳՐԱԿԱՆ.

ՊՈՆՏԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԵՍԻՐՈՒԹԻՒՆԵՐ

ՄԱՍՆ Ա.

ՆԵՏԵՆՈՏԵՆԿԱՆ ԱՌԵՒԻՐԱԲԹԻՒՆԻ Ի ՊԱՆՏՈՍ

Յ. Գ. Կ. ՆՆԳԵՐՈՒՆԻ

(Հորան-ձեռն-ձեռն):

Բ. Ամասիայի Տալիում:

ՏՊ. Հռոմեական ուղին մինչեւ իւր Ամասիա
ճանապարհադրուի (caput) հետապնդելու տունը՝
նկարագրութեան մէջ ստիպուած էի հետազո-
տութեան ժամանակագրական կարգէն քնն
չեղիլ: Իւր Յունիս 6ին էլվան-2էէրի հասայ՝
որոշեցի առ ժամն շարունակել ճամբան գեպ ի
արեւելք, այլ Հալի-քեդէ մինչեւ Ամասիա մնա-
ցած ուղեմասին հետազոտութիւնը թողուլ այն
ժամանակին՝ երբ պիտի ուղեւորէի գեպ ի ծովեզր
Սամոնի ուղղութեամբ: Ուստի վերադարձայ Չո-
բուս, ճամբու ջրհան մ'ընելով տեղերէս՝ Ալիք-ն
(3/4 ժամ արեւելք), Է-ի-ի-ի-ի (1 1/2 ժամ)՝ որ էլ-
վանին ծիշդ հիւսիսակողմն եւ անկէ ժամ մը
հետո (առնուած տեղեկութեան համեմատ),
Կոստան (3/4 ժամ)՝ կոհակաձեւ հովանի գիմացի
կողմը, եւ անցնելով Սեկիլի կիրճը, առանց այս
ամէն տեղերը նշանակուելու արժանի բան մը գտնե-
լու: Յունիս 8ին Չորուսին ելլելով ուղեւորեցայ
հարաւ-արեւմտեան ուղղութեամբ գեպի Տալիում:
Ժամ մը կտրեցինք Չորուսի գետը եւ գուրս ելլանք
այն նեղ հովանի՝ որ գալուստին վերին մասը վարինին
հետ մը կապէ: Սայս խաւերով ուղղակի եկելով
որ ճամբան անկողմը կ'իյնայ՝ Չորուսի 10 1/2
անգղ. մղն (հաշուոյն համեմատ) 3 ժամ, Եէնի-
Քէ-2այի ձախ փին վրայ, խտորեցայ՝ ճամբուն

1 Ջարմանայի է այն պարագան, որ Մանգալունեաց
քեդին յիշատակութիւնը ոչ Քիւզանդ ոչ Ագաթանգեղոս
եւ ոչ ալ Արիւն ունին:

2 Հռոմեան տախտակին վրայ այսպէս գրուած է ա-
նունը. բայց ուղիւ ձեւը կ'երեւայ թէ ըլլայ Կոստանթնյ
«Կոստանթնյ»:

արեւելակողմն ինկած քարին մը գիւղերն այլեւերլու։ Հարաւային գիւղը՝ որ $\frac{1}{3}$ ժամ գէպ ի արեւելեան հարաւարեւելք հեռու կ'իյնայ Բաղդադէն (որ ինքնին Եփեսոսէն $\frac{1}{3}$ ժամ հեռու է գէպ ի արեւելեան հիւսիսարեւելք), գտայ Ներսիս մէկ մը։ Նաքարը, որ կը կրէ թուական 50 m. p. (թ. 444) եւ յունական արձանագրութեան մը մէկ հաստահոտոր (թ. 250)։ Եփեսոսի հարաւակողմը քիչ մ'առիւն հասանք երկայն լեռնաբանակի՝ որ քէօտէ-Ցաղ կը կոչուի եւ որ կ'երեւայ ինծի թէ Գաղատական Պոնտոսի հարաւային սահմանը կը յուցընէ։ Թալիք ութ օրերու ուղեւորութիւնս Գաղատիոյ սահմանաց մէջ էր, եւ այս տեղոյ կը վերաբերի միայն այնչափ որչափ Հարաւայինի մզոնաքարին վրայ լոյս կը տեսնուի։ Նախ կ'ենթադրէի թէ այս մզոնաքարը վերաբերելու է ճամբու մը որ հարաւէն կամ հարաւ-արեւմուտքէն գէպի Զորուժ կու գար. եւ միայն երբ գէպ ի Յամոն ճամբադած ատենս Ալաշա վերադարձայ (Յուլի 12)՝ անոր բուն նշանակութիւնը կըստ գտնելու վառն զի երբ Ալաշայէ Հաշի-բէջէ տանող ճանապարհին մասին հետազոտութիւններ կը կատարէի՝ տեսայ թէ Մէլիք-է-գիւլին ընթացքին հետեւող ճամբան շափազանց զօտարին է եւ բոլորովին անկաւորել տեւեարական կոտայք ըրթեւեկութեան համար։ Բայց թէ կայ նաեւ ուրիշ ճամբայ մը որ Զորուժի ուղիէն կը շնորհ գաղտին հարաւային մայրէն, եւ Հաշի-բէջէ կը հասնի՝ Սերայ գիւղին վայելն անցնելով։ Առեւելք Հարաւայինի մզոնաքարին դիմելը կը յուսայի թէ ասի ապացոյց էր կրնայ ըլլալ թէ աս էր Հռոմեական ճամբան գէպ ի Ամասիա. եւ շնորհակալ։ Հոս կը նկարագրեմ ուղիւն ընթացքը։ Գաղատական մասին վրայէն համառօտ միայն անցնելով։

§ 8. ՅԱՆԻՍՈՒՍ (ԲԻՆԻԿ-ՆԵՓԷԳԷ) կ'իյնայ երկայն լեռնաբանակի մը առջը, որ գէպ ի արեւելք եւ արեւմուտք կ'ենթադրեմք, եւ ջրաբանական է կապալադովի (Cappadox) կապուտակ, այսինքն՝ Դէլիլէ-Իրմակ) գետոյն բազմաթիւ օժանդակներուն։ Ծամբան երթալով վեր կ'ելլէ հիւսիս-արեւմտեան ուղղութեամբ։ Գիծը կը մատնանշէ Տափ-Հաւան գիւղը, Նեփէգէ 4.82 անգղ. մղն հեռու գէպ ի հիւսիսային հիւսիս-արեւմուտք, որ Սեպարմոս Սեւերոսի եւ Կարակալայի հին գերբող մզոնաքարը կը գտնուի՝ իւր նախնական տեղէն ոչ հեռու։ Գիւղին մէջ հնութեան սակաւ մնացորդներ կան. եւ արդի անունն նմանութիւն Պեւսիդեքեան Տախտակի Tomba անուն հետ՝ կրնայ զմեզ հրապուրել ընդունելու երկուքին նոյն ըլլալը, ինչպէս արդէն առաջարկած են Ստերետը եւ Ռամսէյը¹։ Անշուշտ Պեւսիդեքեան Տախտակի Tomba տեղը կը զնէ արեւելեան ուղղութեամբ գէպ ի Եւադիմա տանող ճամբուն վրայ։ Բայց ճանապարհաց խոտորմամբ յառաջ ելած շփոթութիւնն այնչափ մեծ է որ բանաւոր պատճառ կայ

ենթադրելու թէ յետեւառաջութիւն մը տեղի ունեցած ըլլայ։ Գամոնայն գէպս Tomba եւ Tanea (այսինքն Etonia, տես § 4 վերը) անունաց նմանութիւնը կրնայ նպաստել արդարացընելու մեր քննած ճամբուն վրայ գտնուող դարձանքներուն կարգին յեղաշրջումը²։ Ինծի բարի թէ Tomba տաճիկերէն բառ մըն է եւ կը նշանակէ «պատու», չեմ գիտեր որչափ ճիշդ է. բայց եթէ ոչ ըլլայ՝ որեւէ առարկութիւն կամ արգելք մը չէ նշնացման, այլ ընդհակառակն նոր փաստ մը Տաճկական այն ընդհանուր սովորութեան իրենց լեզուին բառերուն համամայն ձեւ մը տալու հին անուններուն³։

Տամբա Համոնէն կը սկսի ուղին գալարելով վեր ելլել ջրաբան լեռան վրայ եւ անկէ կ'իջնայ Բողազ-գետի գետը, որուն ընթացքը կը հետեւի մինչեւ Գոթիլ-ոյն աւերակները՝ Տախտակ 15'9 մղն կամ 25 կիլոմետր հեռու։ Պոնտիայէն ելլելով՝ կը կարէ ցած բլուրները հիւսիս-արեւելեան ուղղութեամբ մը, հաւանօրէն Կուլայի արեւելաւորովն անցնելով, եւ Կիլիկիէն անցնելէն ետքը կը հասնի այն գետին հովիտը, որ գէպ ի արեւելք կը հոսի Եսիկ-Եպպարի ջուկէն գէպ ի Ալաշա։

§ 9. ԿՆԻԿԻ-ԵՍԱՅԱՐ (Կարիսոս) — Այս կողման իմ հետազոտութիւնս արդէն շատ չեղան ունէ միայն կորսնցուցի Հռոմեական ուղեգիծը, այլ նաեւ զգրախտաբար մնացող այլեւերլու Եփեսոսի գիւղը։ Երկու ամիս վերջը Մարգարային Ամերիկեան Հաստատութեան Պատ. Գ. Ե. Վայտ եւ Դր. Կարիսոսը (Rev. G. E. White եւ Dr. Carrington) անդամներէն լսեցի թէ գիւղին մէջ կան մզոնաքարեր եւ հնութեան ուրիշ մնացորդներ։ Բարեբախտաբար Պր. Munro իւր ուղեւորութեան ատեն՝ երբ Անկիւրիա կը վերադառնար, յաջողած է այս գիւղն այցելել. եւ գտած է երկու մզոնաքարեր բազմաթիւ ուրիշ մնացորդներու հետ, ինչպէս՝ առեւտրանշակ մը, քրիստոնէական գերեզմանաքարեր, եկեղեցական ճարտարապետութեան կտորներ։ Մզոնաքարերէն մին շատ մաշած է եւ շարաշար կրկնագրուած։ Միւսը կանգնուած է Աւր. Բասիլեւսէ՝ որ Սեւերոս Աղեքսանդրոսի նուիրակն (legatus) էր, եւ կը կրէ թուական XXIII, ուստի քիչ մը հեռուէն հոս բերուած ըլլալու է. որովհետեւ Եսիկ-Եպպար ճամբու «գիւղին», Տախտակէն շի կրնար Հռոմեական 30 մղնէ պակաս հեռավորութեամբ ըլլալ⁴։ Գիւղը շինուած է այն տեսակ նկարագրական ճղալուց միայն քովը՝ որովհէտ հին բնակատեղիները կը մատնանշեն, եւ թերեւս ներկայացընէ Տախտակին Garsı տեղը, Պոզոմայ Կաթիւս կոչուած, զոր Ռամսէյ կ'ուզէր տեսնել երկու կամ երեք մզն հեռու գէպ ի հիւսիս-արեւմուտք այժմու Աւշու կողմած կեն-

¹ Տես վերը § 4։ Լափի թէ հաւանական ըլլայ Հիւլիֆէլիսի կտորներ թէ Tomba եւ Tanea միեւնոյն տեղոյ կրկն անուններն ըլլան. (տես իւր յօդուածը՝ G. Hirschfeld, Taviun, p. Sitzb. Berl. Akad. 1883)։

² Սակայն տես § 11 վերջ եւ § 12 վերջերս։

³ Մզոնաքարը հրատարակուած է՝ CL, III. Suppl. 14184². Եփեսոս-Եպպար՝ Բողազ-գէղէն 4 ժամ հեռու կը հաւանուի, եւ Ալաշայէ՝ 1 ժամ գէպ ի արեւմուտք։

⁴ Արձանագրութիւնը հրատարակուած է իմ ընդօրինակութեան համաձայն՝ CL, III. Suppl. 14 184²։

⁵ Sterrett, Epigraphical Journey, p. 330. Եւ Ramsay, Hist. Geogr. p. 261.

պատճենը խաբարած էին Մարգարանի Ամերիկեան մեր բարեկամները (Թ. 446)։ Կ'ըսուի թէ քարը կը կրէ արտասովոր թռչական CXXXVI. Արի անտաւակայ սխալ ընթերցումած մըն է. գոյու թիւն չունի որեւէ ճանապարհի "էլ-է" մը, որմէ Հալի-բէյ կարենայ 136 m. p. հեռու ըլլալ։ Քարին գտնուելու տեղւոյն աստուած՝ Նկարագրութեամբն անորոշ կը մնայ թէ արդեօք Ամսիւր-Գանդարա ուղեգիրն թէ Ամսիւր-Ցախում ուղեւորն կը վերաբերէր։ Բայց աւելի հաւանական կ'երեւայ երկու կարելութեանց վերջերը. եւ փոքրիկ սրբադու-թեամբ LXXXVI կարգալով (L փխ. Բի) հիւ-նայի կերպով յարժար կու գայ. եւ ասով մղնա-քարը պիտուի հաստատութիւն մը կ'ըլլայ այն եզրակացութեանց որոշք հասած էնք արդէն։

Մեր ճշգրտութեան անհրաժեշտ կ'ընեն Ցախ-տակին տեղեկութիւնը բարեփոխել. այսինքն ըն-թերցուած՝

Tauio XIII Tonea XXX Garsi XXX Ama-
sia փոխել ընել՝

Tavium XXX Karissa XXX (Թէքեե-բէյ)
XXIII Etonia XXXIII Amasia.

Եթէ ուղիղ է Tomba Ծամբա-Հասունի հետ Նոյն դնելը, պիտի ունենայինք՝ Tavium V Tomba XXV karissa, եւս. բայց՝ որովհետեւ XXX թիւը կ'երեւայ թէ ուղիղ կը ներկայացընէ Tavium Ե. Karissay (Garsi) մէջ եղած հեռա-ւորութիւնը, Ցախտակը կրնայ իրաւունք ունենալ՝ երբ զTomba կը դնէ Ցախումէ դէպ ի Եւագիւն տանող ճամբուն վրայ. (§ 12 վերջերը)։ Հասն հաւ-անական է թէ Ցախտակին մէջ պահած է կայան մը Գարսի եւ Ետունիա տեղերուն մէջտեղ, եւ թէ այս կայանն է այժմ անանուն բնակատեղին ի Թէքեե-բէյ։

Գ. Միջնդատին-Նագինա։

§ 12. Թունի 16ին գարձակ Պանտոսի Ծո-վափունքները հասայ։ Կիւնի (Keuhne) կամ Geune՝ ինչպէս երբեմն կը կոչուի անուղիղ կեր-պով, փոքրիկ քաղաք մըն է կամ մեծցած գիւղ մը Եոզղատեն 20 մղն (6 ժամ) հեռու գէպ ա-րեւելք՝ Սերաստիա տանող ճամբուն վրայ, եւ Պանտական հին թագաւորութեան հարաւ-արեւ-մտեան անկիւնը կ'իյնայ։ Իւր անունն որ իբր թէ "հին" կը նշանակէ՝ "կիսաւեր կամ աւերակ, իմա-տով", ինչ ալ ըլլայ անուան ծագումը, շատ լաւ կերպով կը պատկերացընէ տեղւոյն ներկայ վիճակը։ Մարշական կենդանի մըն է բայց միայն "Դի-թիլի" մը խոնարհագոյն աստիճանի։ Տեղւոյն աշխարհագրական նպատակաւ որ գիրքէն կրնար սպա-սուի թէ կարեւորութիւն մ'ունեցող տեղ մ'ըլ-լար. բայց Եոզղատի հիմնարկութիւնն ու արագ բարդաւաճումը զստապարտած է զանի անշնան Գիր մ'ըլլալու։ Վասն զի իւր հին ուղեգիրն է հե-ւացուցած է վաճառականական այն մեծ պողո-տան՝ որ կենտրոնացնէ Սամսոն կ'երթայ։ Եոզղատի

շատ մօտ ըլլալով, որով պէտք չկայ դէպ ի արեւելք ուղեւորելու ժամանակ հոս գտարար մ'ընելու, Նոյն իսկ "Դի-թիլ" մը չունի։ Հին ժամանակները շատ տարբեր էր։ Կէօհնէն մերձաւորապէս երեք մղն անդին գէպ արեւմուտք՝ հին ուղեգծերու ցան-ցակերպին համար շատ կարեւոր հանգիւղ մը կար, ուր ոչ նուազ քան վեց ուղիներ իրարու կը հան-գիպէին։ Այստեղ գէպ ի արեւելք Ցախումէ Սե-րաստիա տանող ճամբան կը կտրէր առեւտրական այն ուղին՝ որ կենտրոնացնէ եւ Թերմայէ ("Արքունի Զերմուհի", Basilea Therma, այժմ՝ Տերմէն Լ-մ-մա) կու գար գէպ ի Սիտոս երթալու համար. եւ ուրիշ ճամբաներ կը բաժնուէին՝ արեւելեան հիւ-սիս-արեւելք ուղղութեամբ՝ գէպ ի Սերաստիա-լիս, եւ Սիսիս-արեւելեան ուղղութեամբ՝ գէպ ի Չելա։ Առաջինը այժմ Սերաստիա տանող պողո-տան է։ Երկրորդը նաեւ համաժողովար նորագոյն ժամանակները մնացած է գէպ ի Սեւ Ծովը տա-նող պողոտան, — "Չեք-ե-եւ" (= "Ճորտի եւ" արքունի ճանապարհ), ինչպէս թախձալեց կ'ըսեն տեղացիք, — եւ երբեք ալ բոլորովին անգոր-ծածական չէ եղած. բայց իմաստը շինութեամբ առեւտրի մեծագոյն մասը գարձած է Եոզղատի վրայն անցնող շրջուն ուղեգծին, որ հին ուղւոյն հետ կը միանայ Ալաշայի հարաւակողմը քիչ մը հեռուն։ Միւս երկու գէպ ի Սերաստի-պոլիս եւ Չելա տանող ճամբանները հիմայ ինկած են։ Այսպիսի ճանապարհներու խանութելու տեղն իրաւունք ունեինք կարեւորութիւն մ'ունեցող քաղաք մը ունենալու. բայց ասոր արդեւք եղած էր քիչ հեռուն գէպ ի հարաւ գտնուող Նոյնապ շիտ մը, որ այժմ կ'ընթերցուի—Վալի կը կոչուի, Կէօհնէն իբր վեց կամ եօթ մղն հարաւ-արեւ-մուտք, եւ ժամ մը կամ քիչ մ'աւելի հարաւ այն կէտէն՝ ուր Սամսոն տանող հին ճամբան կը կտրէր Էթիլ-եւ ("կոր-գետ", աճկ. "էթիլ" Ծուռ, կոր) գետը, որ Եոզղատէն գէպ ի Կէօհնէ ծածկողոյս կը գալարի արեւելեան ուղղութեամբ, եւ ասի՛կ Կէօհնէ-սու անունն առնելով՝ կը գաւառայ գէպ ի հարաւ, եւ յետոյ գէպ ի հարաւ-արեւմուտք՝ Վո-տալի քովէն, եւ կը խառնուի կանակ-սու գետին հետ։ Օսման-Փաշա-Թէքեե տեղւոյն մօտեցող տեղ մը, Բերդը թաւառած է վեճմ եւ պայծառ եղբաւո-րած սարածագի մը վրայ՝ որ քանի մը հարիւր

1 Այս գետին ընթացքը սխալ նշանակուած է քարտեաներու վրայ՝ որոնց ամենքն ալ Հ. Կիբրիթի կը հե-տեւին։ Հ. Կիբրիթի նորագոյն քարտեք՝ չոր դժած է Հանտրի երկաթուղիէն (Chantre, Mission en Cappadoce) համար, շատ աւելի կը խոտորի ուղիղէն քան իւր հնագոյն քարտեաները. եւ ցուով կը տեսնմ թէ Հ. Կի-բրիթ Գոքուն—Վալի իւր նորագոյն քարտեքին մէջ (1:40,000) ընդունած է իւր հանդուցեալ հօր դասու-րումը, որուն հետեւութիւնն այն եղած է որ Կէօհնէն եւ Տերմէնի մէջ եղած ամբողջ աշխարհամասն անշնայ կեր-պով սխալ եղած է։ Օրինակի համար Տերմէնը շատ աւելի արեւելք գրուած է, (Տերմէնի 12 վայրկեան անդին կէտէ մը 3309 ուղղութեամբ՝ Արգեիկի ամենարարէ կա-տարը 17750 կը ցուցնէ)։ Գարձակ Եոզղա-Փաշա՝ որ Կէօհնէ-եօգի վրայ է, գտնէ 12 կիլոմետր աւելի վար հարաւ գրուած է (իրականութեան մէջ Կէօհնէն 15 կիլոմետր հեռու է)։

1 [Ամերիկուանն է "Քի-հիւն" (պարսկերէն), որ կը նշանակէ "ձերք", եւ "հին, մաշ" Ե. Թ.]

որ բարձր կանգնած է այն լեռնագագնէն՝ որ կէօ՛-
նէէն դէպ ի հարաւ-արեւմուտք կ'երկարի, եւ
կարգաւոր կը կազմէ այն բլրաշխարհին՝ որ դէպ ի ա-
րեւմուտք կը տարածուի մինչեւ Եղջաւ, եւ կը
խոնարհի կ'իջնայ դէպ ի Եգրի-էօլ, Լեռնագագնէն
կարգ եւ գետը կը կազմեն եռանկիւնի մը երկու
կողերը՝ գագաթնակետն ըլլալով Կէօ՛նէի մօտ. եւ
Եգրի-էօլի օժանդակ մէջ արալին՝ որ կալէին ներ-
քեւէն կը հասնի, վերիկի հովիտը այս գագաթն-
ակետէ հասուած ելով՝ կը ստեղծէ ճամբու գիւրին
դէժ մը՝ Ալշայէ եկող ճամբուն, որ բերդին շիրշ-
ստորտէն կ'անցնի եւ կը տանի Թերմա (Արքունի
Ջերմուկ), եւ Կեսարիա Քերքը կը դրուէ ամեն
ուղեւորի աչքը, երբ Եղջաւէն դէպ ի արեւելք
կու գայ, եւ իւր հորիզոնին վրայ տեսնելի կը
մնայ մոնտերով՝ ամեն ուղեւորի համար։ Տարակոյս
չէ կրնար ըլլալ թէ այս վեհատեալի բերդն ըլլայ
Միթրատիւն (Mithridation, Միհրդատակերտ),
Տրոլմազուց երեք ամրոցներէն (քրօսիւս) մին՝ գո-
րոնք Գոմպէտու առաւ Բորգիտարոնի՝ անջատելով
Պոնտական թագաւորութիւնէն։ Անիկ ետքը Գա-
ղատիոյ մաս մնաց։ Նշմոյթիւնը կը հաստատուի
աւերակաց երեւութէն ու, որոնք այնպէս են՝
ինչպէս կրնայինք սպասել Գաղատական նստի մը
մէջ։ Անառն ընդարձակ գագաթնան վրայ՝ որ
այժմ ցած մնացածներով ծածկուած է, թիչ բան
կը մնայ տեսնելու՝ բացի վերելքի ճամբուն հետ-
քերէն եւ հոս հոն պատուարներու մնացորդներէն.
բայց վարի քաղաքին՝ որ հիւսիսակողման մեղմ
դարին վրայ շինուած էր, տարածութիւնը կը ցու-
ցնէ կրօնական թաղիքի համար կոչու եւ անկողի
քաղերէ պարիսպը, որ քառակուսույ մ'երեք կո-
ղերը կը պատէր՝ շարքով կոնք ըլլալով նոյն ինքն
միջնաբերդ-ակառն։ Երջապատ պարիսպը նոյն կոչու
շինուածակերտութիւնը կը ցուցնէ՝ զոր տեսանք
Գաղատական բազմաթիւ քրեականութիւններուն մէջ
1898ին։ Այսօրուած ամեն քարերն ուրիշ տեղեր
տարուած են. առեցնմէ բաւական մեծ քանակու-
թիւն մը կը գտնուի շրջակայ գիւղերս՝ Մենեդ-
բէյէ՝ ներքեւի դաշտին մէջ (սեան բերք եւ վի-
մաքարեր) Բաթմէ՝ հիւսիսակողմէն՝ (քանի մը վի-
տաքարեր եւ արձանագրութիւն մը՝ թ. 254),
Կէօնէ (սիւներ, վիմաքարեր, գերեզմանաքարեր,
եւ արձանագրութիւններ՝ թ. 255—6), ինչպէս
նաեւ Կէօնէի հիւսիս-արեւելեան կողման գիւղերը,
Գեւեղ-ը Ելէն գիւղը՝ որ դէպ ի հիւսիս ժամ մը
հեռու է, քանի մը խթառ-խթառ (tumulus) կայ, բայց
խեցեղեններ եւ ուրիշ մնացորդներ չեն տեսնուիր։

Միհրդատիոն ժամանակաւոր աւուրն մըն էր,
որ տեղի տուաւ հնագոյն յորժըրնայից՝ Հռոմեա-
կան եւ Բիւզանդական ժամանակները։ Պեւտրի-
զերեան Տախտակի չափազանց խառնակութիւնէն
որով կէտ մը իբր ստղծ քրեական կու գայ, այն թէ՛
Տախտակն արեւելք եղած մէկ կէտին վրայ, ուր
ճամբաներ կը բաժնուէին դէպ ի Ջելա, Կոմանա,
եւ Կեսարիա, կեցած էր քաղաք մը, որ պէտպէս

կերպով կը յորժըրուէր՝ Եւագինա (Evagina), Եւ-
գոնի (Eugoni) կամ Եգոննի (Aegonne)։ Ուղիղ
ձեւն առաջինն է։ Անուան ու գիրքը նոյնպէս կը
հաստատուին Պաղլմուսի տեղեկութիւնէն՝ Փոս-
թալիս կամ Փոսթալիս էնի՝ 5՝ մս Լ", որ Տրոլ-
մազուց քաղաքներուն ցանկին մէջ կը գտնուի. եւ
այս ձեւը՝ ինչպէս մասանիշը ըրած է Ռամենի,
ընդհանրէ թէ Պաղլմուս Լատինական աղբիւր մը
գործածուած է։ Eugoni կամ Aegonne ձեւերն ալ
թերեւս իրական տեղայնութիւններ էին աւուրն՝
յառաջ եկած բնիկ աւուրն աւելի հնչեցնածն
հնչին մը տալու ձգէն։ Տախտակը քաղաքս
Տախտակն պէտպէս հեռաւորութեամբ կը նշա-
նակէ։ Ջելա տանող ճամբուն նկարագրութեան մէջ
հեռաւորութիւնը նշանակուած է XXXVI, որ ճըշ-
գրտիւ կը համաձայնի իմ չափմանցս հետ։ Ռեպի
Պոնտական Կոմանա (Թերմա Սեբաստոպոլսոյ վրայէն
§14) տանող ճանապարհին ստորագրութեան մէջ կը
գրուի՝ Tauiο XVI Tomba XXII Eugoni եւն. եւ
այն ուղին նկարագրութեան մէջ՝ որ Առաւելեան
Ջերմակ (Aqua Aravennae, այժմ Տերգիւի Լա-
մաժ) ճամբով դէպ ի Կեսարիա կը տանէր, կը
գտնենք՝ Tauiο XVI Euagina XXIII Saralio, եւն.
Արդ յիշատակութեան այժման իրողութիւն մըն է
որ Եղջաւ XVI Հռոմեական մղոն (14. 92
անգղ. մղոն կամ 24 կիլոմետր) հեռու կ'իյնայ
Եւագինայ արեւմտակողմէն եւ XX Հռոմեական մղոն
(18. 80 անգղ. մղոն կամ 30 կիլոմ.) հե-
ռաւորութեամբ։ Տախտակ արեւելակողմէն։ Այս ամեն
թուեցումն վրայ լըյս պիտի սփռէ Եղջաւի տեղի
եղած կայանին մը գոյութիւնը, թէ եւ այս
կայանն իրականին ըլլար ի վերջոյ Tomba,
եւ թէ Saralio, այսինքն՝ Պաղլմուս Saralose,
որ՝ Տրոլմազուց քաղաքներէն մը ըլլալով՝ գտնա-
բաւ կրնայ կեցած ըլլալ այն տեղը՝ ուր այս թուերը
(էժ՝ Լ" մս Կ") զանի կը գտնուէին, Եւագինայ հա-
րաւարեւելակողմէն։

Եւագինա յետոյ կոչուեցաւ Վերինոպոլիս
(Verinopolis)՝ ի պատիւ Վերինայ՝ Լեւոն կայսեր
(457—474) կնոջ, եւ թիչ մ'եղան եպիսկոպոսա-
նիստ տեղիւ ըլլալը։ Վերին գարերուն մէջ իբրեւ կարեւոր
բերդ մը կ'երեւայ նախ Բուկիլարեան բանակա-
թիւնին՝ յետոյ Բարսեան բանակաթիւնին մէջ։

(Երբանակէի)

Հ. Յ. Տ.

¹ Լմմո. Ռամենի էջ 260 եւն.։

² Պաղլմո՝ Ե. 4, 7։

³ Կամ տեւեղ սիւլ գրուած էր Evagina, կ'մ'
Պաղլմուս առաւ սիւլ կարգացած էր. (մոնաքա-
րերու վրայ F յառնի կերեւոյ իւր E)։

⁴ Կնչըրնիւմ՝ Ռամենի հանձնարող լուսաբանու-
թեան ուղիւ ըլլալը, այն թէ՛ Տրոլմակի Ռogmor գրուածն
ըլլաւ — [T]rocmor[um.] — ասկից է XXXVI թուականին
կրկնութիւնը։

⁵ Եղջաւէն մինչեւ Բարաթի եղած անդրաւերն է
14 92 մղոն, որի թէ նոյնչափ է մինչեւ Կալէ եղած հեռա-
ւորութիւնը չեղած ճամբով։

⁶ Ռամենի՝ անդ. էջ 247, եւն.։

⁷ Կատանդի, de administr. imperio, p. 225. (հրա-
ւոր քաղաքի տես Gelzer, անգ.)

¹ Սորաբոն, էջ 567։

² Կալէն իբր 20 պոլլիկան (90.5 ուղլութեամբ)
հեռու է եւ Կէօնէն 13/4 ժամ։

³ Կալէն 15/4 ժամ հեռու է Կէօնէն։